

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра соціальної роботи та педагогіки вищої школи

ДМИТРУК ВАЛЕРІЯ ВІКТОРІВНА

**СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ
БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ У ЛУЦЬКІЙ МІСЬКІЙ
ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ**

Спеціальність: 232 «Соціальне забезпечення»

Освітньо-професійна програма «Соціальне забезпечення»

Робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр»

Науковий керівник:

МАРТИНЮК ТЕТЯНА АНАТОЛІВНА,

доктор педагогічних наук, професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № 21

засідання кафедри соціальної роботи

та педагогіки вищої школи від 16 травня 2024 р.

Завідувач кафедри

_____ проф. Чернета С.Ю.

ЛУЦЬК – 2024

АНОТАЦІЯ

Дмитрук В.В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у Луцькій міській територіальній громаді. – Рукопис.

Робота на здобуття освітньо-професійного ступеня «Бакалавр» за спеціальністю 232 Соціальне забезпечення. – Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2024.

У бакалаврській роботі піднімаються питання нормативно-правового забезпечення соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, що залишилися без піклування батьків. Розглядається сутність понять «дитина-сирота» та «дитина, позбавлена батьківського піклування» дається характеристика основних ознак цих соціальних явищ. Описано особливості та потреби дітей, позбавлених батьківського піклування, проаналізовано практику соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні та досвід соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування Департаментом соціальної політики Луцької міської ради. Визначено основні напрями вдосконалення соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування особливості здійснення

Практична значимість дослідження полягає у тому, що основні висновки, розроблені на основі узагальнення матеріалів можуть бути використані на практиці, оскільки у роботі розкриті ключові поняття та потреби дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Розглянуто досвід соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування Департаментом соціальної політики Луцької міської ради та окреслено основні напрями вдосконалення соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Ключові слова: соціальне забезпечення, дитина-сирота, діти, позбавлені батьківського піклування,

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ПОЗБАВЛЕНИМИ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ..	
1.1. Сутність основних понять: «сирітство», «діти-сироти», «діти, позбавлені батьківського піклування».....	7
1.2. Особливості та потреби дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	13
1.3. Нормативно-правове забезпечення соціальної роботи з дітьми, що залишилися без піклування батьків.....	23
РОЗДІЛ II. ПРАКТИКА НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ-СИРОТАМ ТА ДІТЯМ, ПОЗБАВЛЕНИМ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ.....	
2.1 Практика соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні.....	29
2.2. Досвід соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування Департаментом соціальної політики Луцької міської ради.....	38
2.3. Напрями вдосконалення соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	44
ВИСНОВКИ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52

ВСТУП

Актуальність теми. Проблема соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах створення інституту соціального обслуговування є вкрай актуальною для нашої держави, що характеризується складністю як в теоретичному, так і в практичному аспектах.

Ефективна цілісна система соціальних послуг для дітей, позбавлених батьківського піклування, ще не до кінця розроблена. Проте різноманітні питання, пов'язані з облаштуванням дітей-сиріт, забезпеченням умов проживання, наближених до сімейних, проблеми отримання повноцінної, якісної освіти, можливості працевлаштування в сучасних умовах реформаторського суспільства набувають все більш жорсткі соціальні, політичні, моральні та соціально-психологічні риси. Усе це зумовлює необхідність спеціального соціологічного аналізу засад і пріоритетів соціального захисту дітей, позбавлених піклування батьків, систематизації наукових уявлень щодо соціальної роботи з ними. Недостатня розвиненість інституту соціального обслуговування даної категорії дітей, низька ефективність цих методів роботи роблять дітей-сиріт практично беззахисними перед численними випробуваннями сучасного життя.

Така ситуація призводить до соціальної дезадаптації цих дітей, послаблення соціальної захищеності частини з них, виникнення у інших девіантної, а іноді й злочинної поведінки. Все це визначає доцільність дослідження соціальної роботи з дітьми, позбавленими батьківського піклування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про актуальність проблем соціальної роботи з дітьми, позбавлених батьківського піклування, тому багато науковців розглядають їх як тему своїх досліджень.

Питанню особливості соціально-педагогічної діяльності з дітьми, позбавлених батьківського піклування присвячені праці Л.Артюшкіної, А.Капської, О.Безпалько; основи технологій соціальної роботи досліджено у

роботі В. Шахрай; методики соціально-педагогічної діяльності, методів соціальної роботи та методології работ охарактеризовано у працях Н. Рудкевич; Н. Бондаренко розглядав питання соціальної діагностики; дослідженням потреб дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування займалася Л. Рень.

Але аналіз сучасних досліджень показує недостатнє розкриття питань щодо можливостей покращення соціальної роботи дітей, позбавлених батьківського піклування, що обумовлює актуальність нашої роботи. Однак численні соціально-економічні виклики останніх років ставлять задачу перед дослідниками і практиками захисту дітей, позбавлених батьківського піклування постійних нових наукових пошуків, доопрацювання та вдосконалення моделей та підходів практичної соціальної роботи.

Об'єктом дослідження є соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Предмет дослідження – зміст, форми та види соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Мета дослідження – проаналізувати досвід соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у Луцькій міській територіальній громаді, визначити основні напрями удосконалення соціального забезпечення даної категорії дітей.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- визначити основні поняття «дітей-сиріт», «сирітство», «діти, позбавлені батьківського піклування»;
- виявити правовий статус дітей, позбавлених батьківського піклування, згідно законодавства України;
- здійснити аналіз технологій соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні;

– дослідити досвід соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування Департаментом соціальної політики Луцької міської ради;

– визначити напрями вдосконалення соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування охарактеризувати практики соціальної роботи у відношенні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Теоретична значимість дослідження полягає в описі основних практик соціальної роботи з дітьми, що залишилися без піклування батьків, а також в аналізі чинних нормативно-правових документів, що регламентують відносини у сфері соціальної роботи з дітьми даної категорії.

Апробація результатів та публікації: бакалаврську роботу обговорено на засіданні кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, результати дослідження апробувалися у ході виробничих практик та частково відображені у тезах Основні форми влаштування дітей - сиріт та дітей, що залишилися без піклування батьків / Педагогіка [Текст] : зб. наук. пр. : матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції науковців, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми педагогіки, соціальної роботи та соціального забезпечення» (16 травня 2024).

Структура роботи. Дана робота складається зі вступу, двох розділів (кожен з яких включає по 3 підрозділи), висновків до них, загальних висновків, 8 малюнків та 3 таблиць, списку використаних джерел із 45 найменувань. Загальний обсяг магістерської роботи складає 56 сторінок.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ПОЗБАВЛЕНИМИ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

1.1. Характеристика основних понять: «сирітство», «діти-сироти», «діти, позбавлені батьківського піклування».

Сьогодні в науковому світі активно обговорюються проблеми розвитку, соціалізації та соціальної інтеграції дітей, позбавлених батьківського піклування.

Для розуміння сутності соціальної роботи з дітьми, позбавленими батьківського піклування, необхідно визначити низку понять, пов'язаних із цією темою. Слід взяти до уваги деякі з наведених нижче визначень, наприклад: «діти-сироти», «дитина, позбавлена батьківського піклування», «сирітство» «соціальні та біологічні сироти» тощо.

Так, поняттям «діти-сироти» наводиться у ст. 2 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» [31], ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [30]. Відповідно до цих законів дітьми-сиротами є діти, в яких померли чи загинули батьки.

Поряд з поняттям «діти-сироти» в трьох Законах України, а саме ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» [32], ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», ст. 2 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» [30] виокремлюється та обґрунтовується зміст поняття «діти, позбавлені батьківського піклування» – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в

місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України, в районах проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, та безпритульні діти [30].

Крім того, визначення в перших двох законах відрізняються від формулювання у третьому законі. Тому у визначенні перших двох законів до категорії діти, позбавлені батьківського піклування входять [30,32]: діти, розлучені з сім'єю; діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з невстановлених причин, у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції; діти, позбавлені батьківського піклування у зв'язку з розшуком батьків органами Національної поліції, у зв'язку з відсутністю інформації про їх місцезнаходження.

Третій із вказаних законів не включає поняття «дітей, звільнених від батьківського піклування» такої категорії дітей, як діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України або в зоні проведення антитерористичної операції [31].

Аналіз наведених норм показує, що множинність визначень поняття в різних формах у різних законах порушує принцип єдності правової термінології. З боку це здається невеликим відхиленням, але це не так. Як наслідок, розбіжності, які спостерігаються у визначеннях вищезазначених понять, призводять до невиправдано різного правового змісту, що, у свою

чергу, спричинить до різних правових наслідків як для дітей, позбавлених батьківського піклування, так і для батьків таких дітей.

У наукових джерелах також можна зустріти відповідні поняття.

Для початку розглянемо термін «сирітство», складне соціальне явище, яке має безпосередній зв'язок із процесом становлення та формування дитинства в екстраординарних умовах, коли розвиток особистості дитини відбувається в несприятливій ситуації – відриву дитини з сім'ї та сімейного виховання. Дитина, яка позбавлена батьківського піклування, передається під опіку держави. Держава зобов'язана забезпечити піклування над такою дитиною. Цей вид опіки включає, наприклад, передачу на виховання, усиновлення або влаштування у відповідні дитячі заклади [42, с.197].

У формулюванні дефініції «сирота» в сучасній науковій літературі важливим є поєднання змісту понять «діти-сироти» та «діти, позбавлені батьківського піклування» – це відображено, наприклад, у словнику за ред. А. Капська, І. Пінчук, С. Толстоухова: «Дитина, яка тимчасово або постійно перебуває поза сімейним оточенням у зв'язку з втратою одного з батьків, а також дитина, яка не може з певних причин або за своїми власними міркуваннями залишатися в сімейному оточенні, тому потребує захисту та допомоги держави» [38, с.70].

Як зазначає І.В. Манохіна дитина-сирота – «дитина, яка тимчасово або постійно перебуває поза сімейним оточенням у зв'язку з втратою батьків або яка з певних причин або з власних інтересів не може залишатися в сімейному оточення і потребує захисту та допомоги держави, а також формулюється поняття «діти, які залишилися без піклування батьків», під якими розуміються діти, які не перебувають під опікою батьків і не проживають разом з ними незалежно від причин і обставин такого стану. Діти, позбавлені батьківського піклування, вважаються діти, батьки яких в законному порядку позбавлені батьківських прав, або вилучені із сім'ї без позбавлення батьківських прав» [23, с. 25–26].

Натомість науковець О.Я. Савчук вказує, що діти - сироти – це «діти, які не досягли повноліття та потребують батьківського піклування внаслідок смерті, загибелі батьків або одного з батьків, а також при живих батьках (визнаних безвісно відсутніми), які не виконують своїх обов'язків, мають право на соціальну підтримку та допомогу з боку держави. При цьому діти, позбавлені батьківського піклування – це діти, які при живих батьках або одному з них не мають батьківського піклування та обмежень у батьківському піклуванні, виховання в силу різних життєвих обставин і причин, внаслідок чого вони потребують допомоги держави» [37, С. 15].

I. Галатир доповнює вказаний перелік категорій дітей та додає наступні групи неповнолітніх:

- безпритульні діти – діти, які не мають постійного місця проживання внаслідок втрати батьків, асоціальної поведінки дорослих у сім'ї;
- діти, які вигнані батьками з дому;
- бездоглядні діти – діти, які мають певне місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці через матеріальну незабезпеченість опікунів (родичів, бабусь, дідусів), психічні розлади батьків, байдуже ставлення останніх до виховання дітей;
- діти-втікачі з навчальних закладів – діти, які зазнали психологічного, фізичного та сексуального насильства в інтернатних закладах та притулках;
- діти-втікачі із зовнішньо благополучних сімей – діти з високим рівнем конфліктності, відхиленнями в психічному та особистісному розвитку;
- діти, які за своїми психологічними особливостями схильні до систематичного перебування на вулиці;
- діти, позбавлені постійної батьківської опіки;
- діти з вираженими ознаками важкого виховання [38, с.69].

Зважаючи на вищевикладене, видається правильним вважати, що існує два види сирітства: біологічне та соціальне.

Біологічні сироти – діти, у яких померли біологічні батьки.

Соціальні сироти – це діти, які залишилися без належної опіки при живих батьках.

Соціальні сироти – це група дітей, які фактично позбавлені батьківського піклування, емоційної підтримки та соціальної участі, необхідних для нормального особистісного розвитку, та потребують захисту та допомоги з боку держави та суспільства.

У деяких публікаціях під соціальними сиротами розуміють особливу соціально-демографічну категорію дітей, які з соціальних, економічних і морально-психологічних причин залишаються сиротами при живих батьках, залишаючись без належної опіки та утримання, без емоційної підтримки та участі призводить до збільшення кількості дітей, позбавлених сімейного оточення, незалежно від офіційно визнаного статусу дитини [15 ,с.27].

Різноманітність у вживанні термінів «діти-сироти» та «діти, позбавлені батьківського піклування», з одного боку, та «біологічні та соціальні сироти», з іншого, визначається сферою їх використання: у нормативно-правових документах застосовують перший варіант, у науковій соціально-педагогічній літературі і в практичній соціальній роботі використовується – обидва варіанти.

Отже, повертаючись до нормативної термінології, можна зазначити, що визначення відповідних законодавчо закріплених понять містить основні підстави (обставини), за яких дитині надається статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. Встановлення відповідно до закону статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, здійснюється органами опіки та піклування, які реалізують свою діяльність із захисту прав дитини, у тому числі влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

На рис. 1.1 наведено основні причини залишення дітей без піклування батьків [2, с. 139].

Негативну роль відіграло скасування обов'язкової повної середньої загальної освіти та комерціалізація професійно-технічної середньої спеціальної освіти. Збільшується кількість дітей, які взагалі не читають (ніколи не ходять до школи).

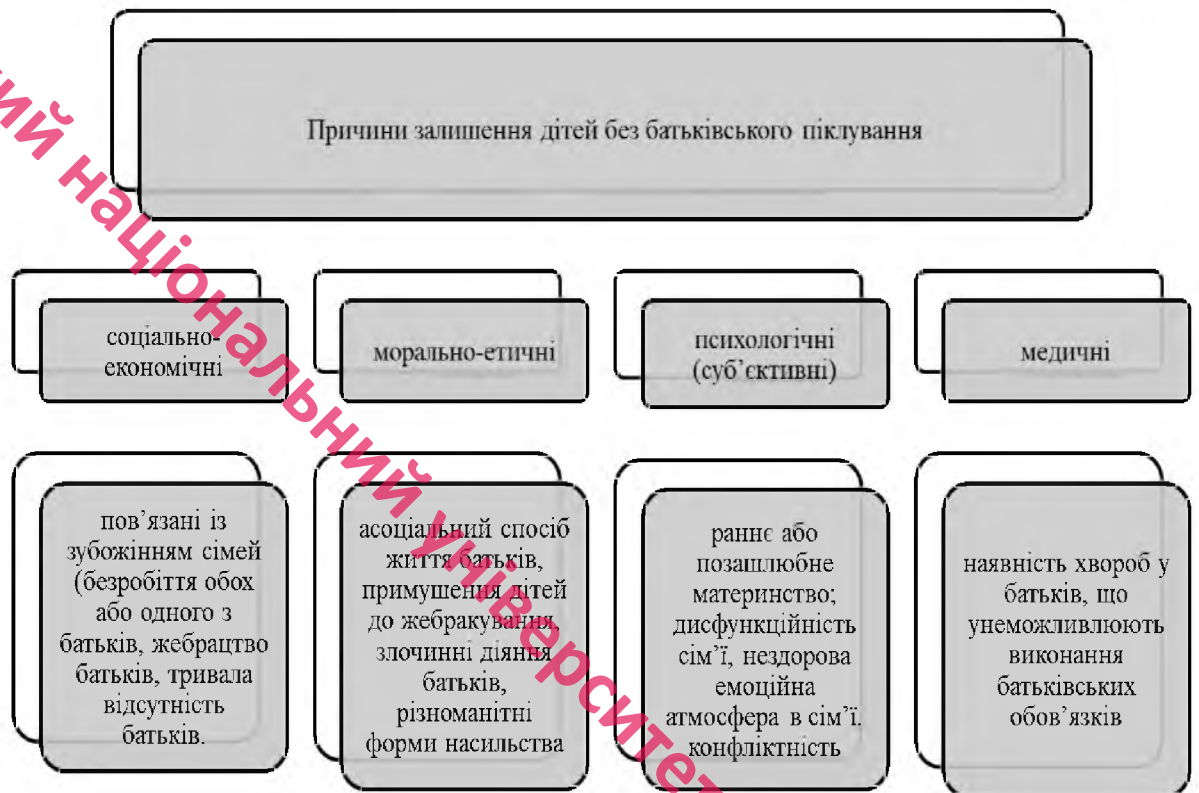

Рис. 1.1. Основні причини залишення дітей без батьківського піклування

Ще однією важливою причиною збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є криза інституту сім'ї: зростання бідності, погіршення умов життя, руйнація моральних цінностей та виховного потенціалу сім'ї. Крім того, внаслідок зростання смертності в молодому віці, масових розлучень та народжуваності поза шлюбом зростає також кількість неповних родин з обмеженими (насамперед економічними) можливостями для виховання та утримання дітей.

Таким чином, за допомогою аналізу української науково-довідкової літератури ми визначили сутність і зміст основних дефініцій дослідження:

«сироти», «діти, позбавлені батьківського піклування», «сирітство», «соціальні сироти» тощо. Варто зазначити, що на законодавчому рівні не вживається поняття «соціальна сирота», як було зазначено вище, вживаються терміни «дитина-сирота» та «діти, позбавлені батьківського піклування».

1.2 Особливості та потреби дітей, позбавлених батьківського піклування

У сучасній Україні стан забезпечення фізичних потреб вихованців у державних установах для дітей, позбавлених батьківського піклування, можна вважати задовільним. Підтвердженням цього є постійне зростання державних виплат на зазначену сферу; зростання ролі третього сектору – тобто достатньо активної діяльності громадських організацій щодо надання благодійної допомоги закладам та дітям; державний моніторинг рівня безпеки житлових установ. Проте психолого-педагогічна робота вихованців у державних установах для влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, свідчить про повільні темпи фізичного та психічного розвитку цієї категорії дітей [26, с.78].

На нашу думку, це пов'язано з низьким рівнем задоволення (тобто розчаруванням) однієї з основних фізичних потреб дитини (материнська любов, сенсорні відчуття, рухова активність, обмеження соціального середовища у розвитку дитини). Тому не можна стверджувати, що фізичні та біологічні потреби учнів у сучасних закладах виховання повністю задовольняються через неможливість забезпечити їм нормальний фізичний розвиток.

Потреби наступного, вищого рівня – це потреба в самоактуалізації, що характеризується активною участю в сферах життя, таких як освіта, розваги, релігія, естетичній насолоді тощо. Сучасна система опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, забезпечує практично всі перелічені потреби дітей, окрім релігійної

самореалізації, оскільки українське законодавство декларує розділення релігійної та світської освіти. Відсутність можливостей релігійної самореалізації (власного вибору чи національності) може бути одним із факторів виникнення моральних проблем у дітей.

Наступною групою потреб, яку ми розглядаємо, є емоційні потреби в любові, почуття потреби, товариства та приналежності. Незадовільний стан цієї групи потреб дослідники інтернатних закладів України та за кордоном вважають основною причиною відхилень в особистості та поведінці дітей, позбавлених батьківського піклування. На думку польського вченого С. Бадори, «Середовище, яке сприяє здоровому і мирному дитинству, – це досвід любові, безпеки та дружби, а також усі зв'язки, які служать їхньому існуванню» [3, с. 104]. Особливістю цієї групи потреб є те, що вона не може бути фінансовою чи дорученою, це наслідок особистої підготовки спеціалістів до роботи у вказаній групі закладів.

Найвищими потребами людини є позитивне самосприйняття на основі ідентичності, самоповаги та впевненості в собі. Дослідження психологів свідчать про відсутність самооцінки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського виховання, які проживають в інтернатних закладах. Така ситуація є наслідком незадоволення потреб усіх раніше розглянутих груп і відсутності значущих родичів, які б мали позитивний зв'язок з дитиною [26,с.79].

Довготривале незадоволення основних потреб (безпеки, уважного ставлення, турботи, емоційних контактів) може призвести до виникнення так званого феномену «сирітської хвороби», яка з часом може стати причинною значних фізіологічних, психічних та соціальних проблем

Дослідження, проведені науковцями, свідчать про те, що поза родиною розвиток дитини має своєрідні фізичні, психологічні та соціальні аспекти, у неї формуються специфічні риси характеру, поведінки, які часто мають негативну оцінку. Особливості розвитку дітей, які виховуються без батьків, відмінні від тих, що притаманні звичайним дітям, виховання яких

проходить у родинному колі. Умовно відмінні риси можна поділити на 3 групи: психолого-фізіологічні аспекти розвитку; процес формування та встановлення міжособистісних стосунків у соціумі; становлення емоційно-вольової та інтелектуальної сфер особистості [23, с.82].

Аналіз розвитку дітей-сиріт свідчить про те, що втрата батьків призводить до тяжких наслідків становлення маленької особистості.

Звичайно, особливості психічного розвитку цієї категорії дітей проявляються в різних вікових групах по-різному (див. табл. 1.1). Розвиток таких дітей, як правило, багато в чому визначається тим, у якому віці вони набули статусу сирітства. Чим раніше дитина залишилася без батьків, тим більше позначаються на її особистісному розвитку наслідки сирітства [23, с.83].

Таблиця 1.1

Вікові особливості розвитку дітей, позбавлених батьківського піклування

Віковий період	Характерні особливості
<i>Дошкільний вік</i>	➤ домінує потреба у доброзичливому ставленні, увазі з боку дорослих; ➤ знижена пізнавальна активність; ➤ відставання у розвитку мовлення; ➤ затримка психічного розвитку; ➤ відсутність навичок спілкування; ➤ конфліктність у взаєминах з однолітками.
<i>Молодий шкільний вік</i>	➤ специфічні відхилення у розвитку інтелектуальної та мотиваційної сфер; ➤ нерозвинена здатність до саморегуляції, планування своїх дій; ➤ відставання в оволодінні навичками читання й письма; ➤ байдуже ставлення до оточуючих; ➤ відсутність адекватного ставлення учня до вчителя.
<i>Підлітковий вік</i>	➤ жорстокість, агресивність, апатія, депресивність; ➤ порушення дисципліни; ➤ інтелектуальна недостатність; ➤ підвищений дефіцит спілкування з дорослими; ➤ стан безпорадності.

Умови життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, характеризуються регламентованістю та обмеженим комунікативним колом, відсутністю можливості вільного спілкування.

У дітей-сиріт спостерігається зниження пізнавальної активності, обмеженість кругообігу, викривлення спогадів про себе у минулому.

Особливі умови виховання та проживання дітей, позбавлених батьківського піклування прямо впливають на їх соціалізацію. Тому нами виокремлено основні фізіологічні, психологічні та емоційні особливості дітей, позбавлених батьківського піклування (табл.1.2)

Таблиця 1.2

**Фізіологічні, психологічні та емоційні особливості дітей,
позбавлених батьківського піклування**

Негативні особливості	Причини негативних проявів
Проблеми внутрішньоутробного розвитку дитини	Небажана вагітність, спотворення життєво важливої взаємодії під час внутрішньоутробного розвитку між матір'ю та дитиною.
Наслідкові фактори та анатомо-фізіологічні порушення центральної нервової системи	Спадкова обтяжливність алкоголізмом, наркоманією.
Зниження антропометричних показників фізичного розвитку	Дизонтогенетичний розвиток, неврологічні та соматичні патології.
Депривація (материнська, сенсорна, психологічна, емоційна, соціальна тощо)	Неможливість задоволення основних життєвих потреб; відсутність спілкування з біологічними батьками; деформація родинних зв'язків через важке минуле; дефіцит любові, ласки, уваги.
Специфічні порушення розвитку шкільних навичок – дислексія, дисграфія, дискалькулія	Граничні інтелектуальні розлади.
Знижені комунікативні можливості	Дефіцит адекватного спілкування з дорослими; закритий колектив; постійне перебування у вузькому комунікативному просторі.
Почуття відчуження, байдужості	Гальмування фізичної, розумової та емоційної активності.
Несформованість образу «Я», що замінений феноменом «Ми»	Низькорозвинений механізм активної, ініціативної, вільної поведінки, відсутність власних речей (крім одягу та предметів особистої гігієни); підвищення почуття тривожності, орієнтація на ворожість соціуму; закомплексованість, емоційне незадоволення.

Неадекватна самооцінка	Ослабленість внутрішньої позиції, емоційна спрощеність, звуженість бачення перспектив, прояв залежності та імпульсивності у поведінці.
Домінування захисних форм поведінки, поділ оточуючих на «своїх» і «чужих»	Збіднена емоційна сфера
Педагогічна занедбаність	Вплив середовища, де виховується дитина-сирота

Низький рівень внутрішньої позиції, емоційний дисбаланс, відчуття відсутності перспективи, проблемність статево-рольового самовизначення, домінування імпульсивності та залежності в поведінці, ситуативність мислення - далеко неповний перелік характеристики дітей, виховання яких відбувається поза родиною [20].

Крім ряду фізичних, психологічних та емоційних особливостей, що впливають на появу негативних рис у цієї категорії, важливого значення набуває той факт, до «чиїх рук» потрапить така дитина, який фахівець буде реорганізовувати її фізичне та психічне здоров'я, хто буде лікувати її скалічену душу, і чи зможе дитина позбавитися дезаптивних проявів, вийти зі статусу сироти і морально бути готовою до повноцінного життя.

Підсумовуючи, вважаємо за необхідне зазначити, що всі негативні психолого-педагогічні особливості дітей, що залишилися без батьківської опіки, свідчать про низький рівень соціалізації, відсутність соціальних ціннісних орієнтацій та слабку адаптацію до соціального середовища. Також діти, позбавлені батьківського піклування мають потреби у суспільстві, соціальних груп, самої сім'ї, потреба в самореалізації, потреба в любові, впевненості в собі, також фізичні потреби.

На жаль, в Україні, як і в інших країнах світу, є діти, які живуть у несприятливих умовах і потребують особливої уваги. До цієї категорії дітей належать діти, позбавлені батьківського піклування.

Згідно зі ст. 52 Конституції України утримання й виховання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, покладається на державу. Попри це, найліпшим оточенням для розвитку дитини залишається родина. Сім'я бере на себе обов'язок за створення для цього необхідних умов, бути основним джерелом матеріальної та моральної підтримки,

психологічного захисту дитини, засобом утвердження національних, культурних і загальнолюдських цінностей й передачі їх майбутнім поколінням. Тому в Україні визнають пріоритет сімейного виховання та необхідність надання всебічної підтримки людям, які виявляють бажання прийняти покинутих дітей [18].

Сьогодні в Україні створено цілісну систему видів опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Аналіз чинного законодавства України дає підстави виділити три форми влаштування дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків (рис. 1.2) [43].

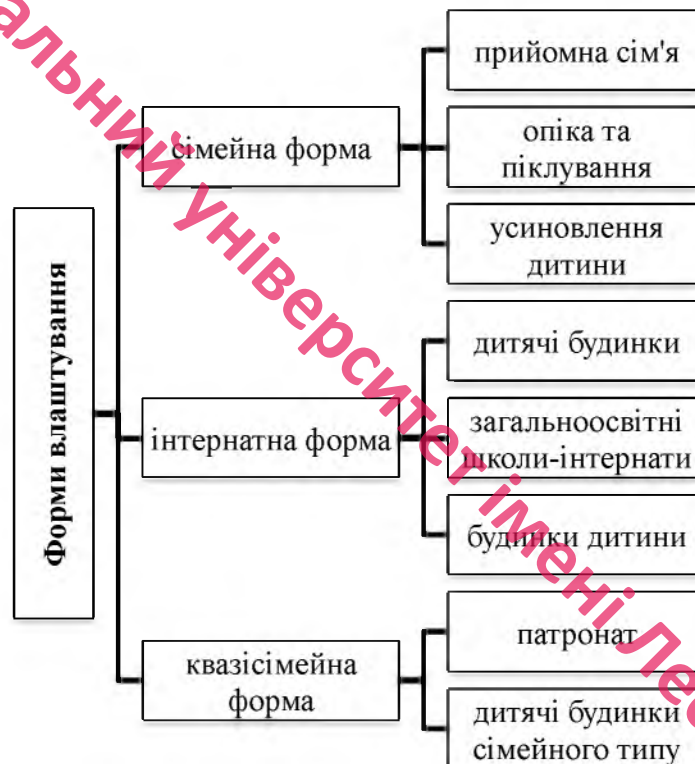

Рис. 1.2. Основні форми влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків

Першою і основною формою влаштування дітей є сімейна. Влаштування дітей у родину спрямоване на створення умов для виховання дитини в сім'ї, збереження можливості проживання в сім'ї родичів або інших осіб, які будуть виховувати дитину та піклуватися про неї. Влаштування

дітей у родину досягається різними шляхами і здійснюється за допомогою різних правових механізмів. Кожен з них має свої характерні риси і дозволяє врахувати особливості стосунків між дитиною та особою, яка її виховує [13].

Для дітей, позбавлених батьківського піклування, основною формою сімейного влаштування, яка найбільше враховує інтереси та потреби дітей, є усиновлення.

Усиновлена дитина втрачає статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. Дитина виховується в прийомній сім'ї на правах рідної й відповідно має право на житло та майно батьків (усиновлювачів). Від держави до сім'ї переходять усі обов'язки щодо виховання та розвитку усиновленої дитини, а між батьками та дитиною виникають взаємні права та обов'язки, передбачені Сімейним кодексом України (від 10.01.2002 р. № 2947-III) [39].

Найпоширенішим сімейним устроєм для дітей, позбавлених батьківського піклування, є опіка та піклування. Термін «піклування» означає передачу повнолітній особі окремих функцій, пов'язаних з доглядом за недієздатною особою, особливо дитиною. Набуття дитиною ознак дієздатності відбувається поступово і пов'язане з її віком [20,с.85]. Згідно з правових норм неповнолітній, який не досяг 14 років, є недієздатним і над ним встановлюється опіка, а неповнолітній у віці від 14 до 18 років є обмежено дієздатним і тому потребує піклування. Міри обмеження дієздатності малолітньої та неповнолітньої особи встановлено ст.ст. 30–32 Цивільного кодексу України (від 16.01.2003 р. № 435-IV) [491]. У гл. 19 Сімейного кодексу України (від 10.01.2002 р. № 2947-III) зазначено, що «опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла 14 років», а «піклування над дитиною у віці від 14 до 18 років» [39].

Альтернативними формами сімейного влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, є прийомні сім'ї. Інститут прийомної сім'ї динамічно й повсякчасно розвивається, але потребує постійного науково-методичного процесу, не дивлячись на прогрес нашої

держави у розв'язанні проблем щодо влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.

Основною метою влаштування дітей у такий спосіб, як прийомна сім'я є тимчасове перебування та виховання дітей у сімейному оточенні, які не можуть рости в нормальних умовах, однак вони необхідні для їх гармонійного розвитку, до цієї категорії потрапляють вихованці інтернатних закладів [20,с.85].

Важливою відмінністю від інших сімейних форм виховання є забезпечення соціального супроводу прийомної сім'ї. Соціальний супровід передбачає не лише супровід усиновлювачів та дітей, а й контроль за дотриманням усіх умов догляду за дитиною в такій сім'ї, виявлення проблем та недоліків. Іншою особливістю є те, що патронатна сім'я фінансується державою [16, с. 69]. Соціальний супровід прийомних сімей - це система заходів, спрямованих на створення прийомним сім'ям шляхом підтримки соціальних, економічних і психологічних умов, що забезпечують нормальне функціонування такої сім'ї та гармонійний розвиток дитини в ній [16, с.70].

Дитина, яка виховується у прийомній сім'ї, не позбавляється статусу дитини, позбавленої батьківського піклування; має право користуватися всіма пільгами, передбаченими законодавством для дітей цієї категорії [46, с.216]. Соціальний супровід, який здійснює соціальний працівник, є сполучною ланкою між прийомною сім'єю та державою. Він співпрацює з багатьма службами, які захищають дітей та їхні права, щоб забезпечити дітям нормальні умови проживання. Однак родина, яка усиновлює дитину, не повинна перекладати всю відповідальність на плечі соціального працівника. Він може лише попросити про допомогу.

Всі форми сімейного влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, мають спільні ознаки, які дозволяють, по-перше, об'єднати їх в єдину групу, по-друге, стверджувати, що між суб'єктами цих форм виникають суто сімейні правовідносини. Суб'єктами цих правовідносин є фізичні особи, які пов'язані лише спільнотою проживання та веденням

спільного господарства. Державні органи не є суб'єктами правовідносин, що виникають між усиновлювачем і усиновленою дитиною, між опікуном (піклувальником) і підопічним, між фактичним вихователем і вихованцем. Зазначені ознаки дають змогу стверджувати, що усиновлені діти, діти, над якими встановлено піклування чи перебувають у прийомній сім'ї, та їх усиновлювачі, опікуни (піклувальники) чи фактичні вихователі утворюють сім'ю [25].

Другою формою влаштування дітей, як уже зазначалося, є влаштування їх до навчально-виховних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Ця форма може застосовуватися тільки у тих випадках, коли немає можливості створити дитині умови сімейного виховання, тобто використати один із видів улаштування дитини в сім'ю. Державні організації, що безпосередньо опікуються дітьми, діють на підставі Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей, позбавлених батьківського піклування. Якщо раніше така передача була вимушеним, але практично єдиним шляхом улаштування дитини, то останнім часом становище поступово змінюється [28].

Особливістю соціалізації вихованців закладів інтернатного типу є заміщення одного з основних інститутів соціалізації – сім'ї – установою, тому передачу життєвого, соціального досвіду здійснює саме колектив однолітків, педагогічний колектив дитячого будинку, школи-інтернату. У зв'язку з цим уся система виховної роботи в дитячому будинку чи школі-інтернаті передбачає врахування мінливих умов у суспільстві, реалізується на основі особистісного, індивідуального й соціального профілю розвитку дитини за відсутності батьківського піклування» [7, с.117].

Третя форма влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування – квазісімейна й поєднує в собі ознаки як сімейного, так і інтернатного влаштування дітей та охоплює прийомну сім'ю, патронат і дитячий будинок сімейного типу. Ця форма протягом тривалого часу не

була розвинутою як у законодавчому сенсі, так і з точки зору практики влаштування дітей. Проте державна політика у сфері влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, отримала новий поштовх.

Патронатне виховання дітей здійснюється на підставі договору патронату. За договором про патронат над дитиною орган опіки та піклування влаштовує дитину, яка перебуває в складних життєвих обставинах, в сім'ю патронатного вихователя [19,с.29].

На відміну від інших форм сімейного влаштування, патронатне виховання є найбільш гнучкою формою. Діти передаються на виховання на строк, який є необхідним для дитини, чітко розмежована відповідальність із захисту прав дитини та визначені обов'язки сторін. Патронатне виховання – це альтернатива усиновленню. Проте усиновлення та подальшого спільного проживання такі сім'ї не виключають. Все ж таки патронатне виховання має бути спрямоване на збереження зав'язків дитини з його біологічними батьками, а за можливості – на з'єднання дитини з рідною сім'єю [19, с.30].

Функціонування дитячих будинків сімейного типу (Далі-ДБСТ) є ефективною формою сімейного влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. Багато психологів та соціологів вважають, що це найкраща альтернатива інтернатному типу виховання. ДБСТ має особливість у тому, що це є і державною виховною установою і сім'єю водночас. ДБСТ нерідко називають багатодітною сім'єю, а не дитячим виховним закладом особливого виду. Головним є те, що дитина, перебуваючи у ДБСТ відчуває себе у сімейному колі, може гармонійно розвиватись та отримувати опіку у повному обсязі [9, с.92].

Зазначені види квазісімейної форми влаштування дітей, до сімейної форми наближає те, що діти передаються на виховання особам (прийомним батькам, патронатним вихователям), які до досягнення дітьми повноліття постійно спільно з ними проживають та ведуть спільне господарство, виховуючи їх. Однак, на відміну від правовідносин, що складаються в сім'ї

тільки за участю фізичних осіб, у разі влаштування дітей до прийомних сімей, до дитячих будинків сімейного типу чи під патронат складаються своєрідні тристоронні правовідносини, суб'єктами яких є ще й держава в особі органу опіки та піклування, що бере на себе обов'язок з утримання переданих на виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Отже, в Україні існують три форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, кожна з яких має свої особливості, свої позитивні та негативні риси. Але, незважаючи на те, що найбільш бажаним є влаштування дитини в сім'ю, дуже часто родини не мають економічних і фінансових можливостей утримувати таку дитину, навіть коли вони цього бажають.

1.3. Нормативно-правове забезпечення соціальної роботи з дітьми, що залишилися без піклування батьків

Діти є найбільш вразливою категорією населення, оскільки через свої фізичні, розумові та ментальні особливості вони іноді не можуть допомогти самі собі, тому обов'язок кожної держави та суспільства в цілому – захищати та піклуватися про дітей, попри те чи виховуються вони в сім'ї, чи позбавлені її. Діяльність держави щодо забезпечення всім необхідним дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є показником розвитку країни та суспільства, адже діти та сім'я є найважливішою цінністю. Основою формування ефективної політики у сфері захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є створення належної законодавчої бази прав та гарантій дітей у цій сфері.

Створення широкої законодавчої та нормативно-правової бази щодо захисту прав дитини розпочалося в Україні з 1991 року. У цьому ж році Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини, визначивши тим самим правові стандарти у сфері захисту прав дитини, визнавши пріоритет її інтересів у суспільстві та необхідність особливої турботи про соціально

незахищених дітей, особливо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [17]. Реалізація цього документа вимагала від України невідкладних дій, спрямованих на ефективне вирішення проблем дитинства.

Рішення Ради Європи також спрямовані на захист дітей. Наприклад, Україна ратифікувала Європейську конвенцію про визнання та виконання рішень про опіку над дітьми та поновлення опіки над дітьми у 2008 році. Цей договір охоплює багато питань, пов'язаних з опікою; забезпечує правову основу для визнання та виконання рішень іноземних організацій щодо опіки [40].

Долучаючись до міжнародно-правових норм у сфері соціального захисту, в тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, українське законодавство поступово переорієнтовується на високі міжнародні стандарти.

Центральні органи законодавчої та виконавчої влади активізували роботу з удосконалення та розширення нормативно-правової бази щодо забезпечення захисту прав дитини. В Україні за роки незалежності розроблено та прийнято низку важливих законодавчих документів, які визначають основи державної політики щодо захисту дітей та регулюють питання опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.

Законодавство про захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, включає ряд нормативно-правових актів, які можна поділити на такі групи:

1. Законодавчі акти у сфері захисту прав дітей, які ратифіковані нашою державою. В дану групу входять Конституція України, такі Кодекси, як Сімейний [39], Цивільний [44], а також низка спеціальних законів у даній сфері: “Про охорону дитинства” [32]; “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” [30] та ін.;

2. Законодавчі акти щодо соціальної підтримки і забезпечення сімей з дітьми такі як Закон України «Про соціальні послуги» [33], «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [29], Постанови КМУ «Деякі питання виплати державної соціальної допомоги», «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» тощо;

3. Акти, що визначають процедуру виявлення дітей, які залишилися без батьківського догляду та їх подальше влаштування у спеціалізовані заклади або усиновлення, наприклад Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», а також низка Постанов Кабінету Міністрів [30].

Пропоную ознайомитися більш детально з деякими з наступних нормативно-правових актів.

Перш за все, необхідно говорити про Конституцію України, яка є найважливішим правовим актом нашої держави. Про це йшлося вище в ст. Стаття 52 Конституції України вимагає від держави забезпечити всім необхідним дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [18].

Слід звернути увагу на Сімейний Кодекс України, адже серед його положень є норми щодо забезпечення захисту дитини та її виховання в сім'ї. Також цим нормативно-правовим актом визначено порядок і форми соціального захисту дитини, де йдеться також про усиновлення, встановлення опіки та піклування. СК також розкриває зміст питання про позбавлення батьківських прав (ст.164-166), умови відібрання дитини із родини (ст. 170), а також влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування (ст.167) [39].

Окремі важливі сфери, пов'язані із захистом прав дитини, регулюються Цивільним кодексом України [44].

Головним законодавчим документом, який містить також основні положення щодо захисту прав дітей, позбавлених батьківського піклування,

є Закон України «Про охорону дитинства», який визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет та з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист і всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики в цій сфері [32]. У ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» [32] подано, зокрема, визначення таких понять, як «дитинство», «дитина-сирота», «дитина, позбавлена батьківського піклування», «безпритульна дитина», «дитина-біженець» тощо,

Крім того, статтею 25 цього Закону визначено умови соціального захисту дітей-сиріт: гарантія права на житло, надання матеріальної допомоги, гарантія працевлаштування після закінчення навчання [32].

До важливих нормативно-правових актів у сфері соціальної підтримки і забезпечення сімей з дітьми, відносяться:

Закон України «Про соціальні послуги» [33] містить положення про бажаність надання соціальних послуг за місцем проживання людини. Він покладає відповідальність за організацію та координацію надання соціальних послуг на місцеві органи виконавчої влади, а також на органи місцевого самоврядування. Згідно цього закону, в Україні впроваджуються елементи соціального замовлення, що є складовою соціальної роботи в громадах багатьох інших країн. Робота державних та неурядових організацій щодо надання різноманітних послуг дітям та молоді на основі соціального замовлення створює найбільш оптимальні умови для задоволення їх потреб чи допомоги у вирішенні проблем безпосередньо у найближчому полі життєдіяльності особистості [4, с.11].

Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» чітко визначив основні напрями державної політики у сфері соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю. В ньому наголошено на необхідності сприяння дитячим та молодіжним організаціям, іншим об'єднанням громадян, фізичним особам у реалізації ними власних соціально значущих ініціатив і проектів.

Також хотілось би звернути увагу на Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», де вказано що держава здійснює грошову допомогу на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, дітей, над якими встановлено опіку та піклування, а також при усиновленні [29].

Важливим кроком на шляху розвитку законодавства щодо захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, стало прийняття Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [30], який визначив правові, організаційні, соціальні засади й гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, перелік заходів щодо соціального захисту зазначених вище дітей закріпив повноваження органів опіки й піклування

Чинним законодавством України органам опіки й піклування надано право на вичерпні заходи щодо влаштування таких дітей до сімей громадян України, визначено заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до яких діти можуть бути влаштовані лише в тому разі, якщо через певні причини немає можливості влаштувати їх на виховання до сімей [30].

Ми бачимо, що на законодавчому рівні закріплено пріоритет виховання дітей сім'єю. Цікавим є положення Закону про те, що коли вичерпано всі можливості для передачі громадянам України в сім'ю, то діти мають бути передані на виховання іноземним громадянам [30].

Вперше Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», передбачено здійснення соціального супроводження та підтримки сім'ї, яка бере на виховання дитини [30].

Слід підкреслити, що не вирішеною залишається проблема забезпечення притулком дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У разі передачі дітей на піклування, влаштування до прийомних сімей, влаштування до дитячих будинків сімейного типу, дитячих

гуртожитків чи шкіл-інтернатів, будинків, де проживають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, тривалість перебування дітей незалежно від того чи проживають інші члени сім'ї в місці проживання, з якого вилучаються діти [24]. Орган опіки та піклування вирішує питання про збереження житла за дітьми та призначає опікуна над житлом до досягнення дитиною повноліття. Однак на практиці непоодинокі випадки продажу та обміну житла опікуном, особливо якщо мова йде про дітей-сиріт.

Також не передбачено законодавством фінансування відновлення житла. Коли в дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, взагалі відсутнє житло, держава гарантує право на позачергове отримання житлового приміщення, проте відсутність житлового фонду залишає цих дітей напризволяще [6, с.319]. Водночас у Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» державою гарантовано низку прав, які нині в повному обсязі не виконуються.

Отже, українське законодавство у сфері захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, поступово переорієнтовується на міжнародне. Наша держава ухвалила низку документів, важливих для розвитку цієї сфери, а головне – для благополуччя дітей, які опинилися у такій складній життєвій ситуації. Проте, незважаючи на зусилля щодо вироблення ефективної державної політики у сфері захисту та влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, ми бачимо, що в законодавстві є певні недоліки, які потребують усунення.

РОЗДІЛ II. ПРАКТИКА НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ-СИРОТАМ ТА ДІТЯМ, ПОЗБАВЛЕНИМ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

2.1. Практика соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні

На початок війни в Україні було 67 586 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. 63 002 дітей відповідної категорії виховувалися в сімейних формах виховання, з них: 48 089 - у сім'ях опікунів / піклувальників, 5 830 – у прийомних сім'ях, 9 083 - у ДБСТ. 4 584 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, перебували у закладах інституційного догляду та виховання.

Після 24.02.2022 року через повномасштабне російське вторгнення на територію України 14 218 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, були вимушені переміститися (евакуюватися) на більш безпечні території України і за кордон. Однак більшість статусних дітей продовжило перебувати за постійним місцем проживання, в основному в безпечних чи умовно безпечних територіях. Станом на 01.07.2022 р. 5 495 дітей перебували на тимчасово окупованій чи непідконтрольній Україні території [12].

За даними Національної соціальної сервісної служби України у період з 24.02.2022 р. по 01.04.2023 р. регіональні ССД виявили 8 512 дітей, які з тих чи тих причин залишилися без батьківського піклування в умовах воєнного стану. З них 1 476 дітей стали сиротами у зв'язку з обставинами російської агресії проти України [37].

Така ситуація актуалізує необхідність організації державою соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, створення умов для задоволення їх потреб. Вирішення проблем щодо влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, контролю за дотриманням її прав, передбачає застосування

технологічного підходу до їх соціального забезпечення, здійснення певного алгоритму дій, який включає в себе послідовність етапів, механізмів і процедур, міжвідомчу взаємодію і співпрацю різних відомств та організацій, що забезпечує узгодженість можливостей та інтересів кожної зі сторін задля забезпечення прав і потреб дитини. Розглянемо повноваження деяких з них.

Органи опіки та піклування здійснюють контроль за умовами утримання, виховання та проживання вихованців дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей.

У компетенції служби у справах дітей питання встановлення статусу дітей, їх влаштування до пріоритетних форм виховання, збір необхідних документів, підготовка проектів рішень, які заслуховує комісія, організація проведення засідань комісій, ведення протоколів засідань та ін. Служба у справах дітей по суті є координатором суб'єктів цього процесу. Вона здійснює:

- ведення особистих справ дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- підготовка документів на усиновлення й оформлення влаштувань дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до інших форм виховання;
- контроль за умовами їх проживання, виховання та утримання;
- клопотання щодо переведення на інші форми влаштування;
- моніторинг діяльності стосовно дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування;
- участь в організації та проведенні заходів захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- забезпечення створення і ведення банку даних дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; потенційних усиновителів, опікунів (піклувальників), прийомних батьків та батьків-вихователів [].

Центри соціальних служб:

- забезпечують та контролюють функціонування сімейних форм виховання на місцевому рівні;
- здійснюють соціальний супровід дитячих будинків сімейного типу, прийомних та опікунських сімей;
- організовують та проводять навчання для батьків-вихователів, прийомних батьків, опікунів, піклувальників.

Органи соціального захисту населення: забезпечують та контролюють своєчасну виплату допомоги; виявляють факти неналежного догляду за дитиною та нецільового використання коштів.

Притулки для дітей: забезпечують тимчасовий прихисток дитині, яка перебуває в складних життєвих обставинах; створюють належні умови для тимчасового забезпечення її нормальної життєдіяльності; сприяють службам у справах дітей у подальшому її влаштуванні.

Заклади соціального обслуговування: організовують та надають різні види допомоги дітям, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Громадські організації: організовують та проводять заходи щодо залучення дітей до громадської діяльності, реалізують різноманітні соціальні програми в інтересах дітей, підтримки сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах [3].

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» передбачає встановлення державних соціальних стандартів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа на рівні, не меншому за встановлений прожитковий мінімум для осіб відповідного віку. Зокрема, передбачено: мінімальне матеріальне (витрати на харчування, одяг, взуття), житлове забезпечення, забезпечення гарантованого першого робочого місця, разова державна фінансова допомога після досягнення 18-річного віку, щомісячне утримання, медичне обслуговування, забезпечення іграшками, спортивним інвентарем, газетами і журналами, забезпечення дитини до надання їй статусу дитини-сироти або

дитини, позбавленої батьківського піклування, грошове забезпечення прийомних батьків та батьків-вихователів [27].

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, особи з їх числа, у т. ч. з інвалідністю, які перебувають у ДБСТ та прийомних сім'ях, мають право на призначення і виплати державної соціальної допомоги (ДСД). Відповідна допомога виплачується у грошовій формі щомісяця, кожному з батьків-вихователів і одному з прийомних батьків.

Хочемо проаналізувати алгоритм дій для оформлення виплат:

- звернення до структурного підрозділу з питань соціального захист населення.

- документи (додаються до заяви):

а) рішення про влаштування дитини до ДБСТ) / прийомної сім'ї;

б) документи, які підтверджують статус дитини;

в) інформація органу державної виконавчої служби про розмір аліментів;

г) довідка з місця навчання про розмір стипендії;

д) копія висновку МСЕК / медичного висновку ЖК (у разі наявності у дитини

інвалідності);

ж) копія посвідчення громадянина, який проживає, працює (навчається) на території гірського населеного пункту.

- призначення допомоги та забезпечення за заявою батьків-вихователів й одного з прийомних батьків.

Соціальна допомога та грошове забезпечення призначаються з дати влаштування дитини у ДБСТ / прийомну сім'ю. Виплати здійснюються до досягнення 18 років; у разі отримання дитиною освіти - до 23 років або до закінчення навчання. Допомога також виплачується під час вступної кампанії. Для продовження виплат надається розписка про прийняття документів до закладу освіти.

У разі виплати дитині пенсії, аліментів, стипендії чи державної допомоги, розмір ДСД визначають як різницю між встановленим для дитини розмірами ДСД та зазначених виплат за попередній повний місяць на дату влаштування дитини у ДБСТ або прийомну сім'ю (крім ДСД особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю).

Розмір грошового забезпечення встановлюється на рівні одного прожиткового мінімуму для працездатної особи. Забезпечення виплачується на кожну дитину-вихованця та кожну прийомну дитину. Грошове забезпечення не залежить від розміру пенсії, аліментів, стипендії чи державної допомоги, яку отримують діти. Якщо прожитковий мінімум змінюється, розмір грошового забезпечення автоматично перераховується. Розмір виплат збільшується на 20% для громадян, які проживають, працюють або навчаються на території гірського населеного пункту.

Розмір грошового забезпечення встановлюється на рівні одного прожиткового мінімуму для працездатної особи на кожну дитину-вихованця та кожну прийомну дитину і не залежить від пенсії, аліментів, стипендії чи державної допомоги на кожну дитину-вихованця та на кожну прийомну дитину.

Мінімальний розмір грошового забезпечення:

- батьки-вихователі - 15 140,00 грн;
- прийомні батьки - 3 028,00 грн.

Щомісячний сумарний обсяг грошового забезпечення батькам-вихователям розподіляється між батьками-вихователями рівними частинами за їх згодою [13].

Підстави для припинення виплати ДСД та грошового забезпечення:

- досягнення дитиною повноліття, у випадку навчання у ЗЗСО, за денною формою навчання у закладі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти 23-річного віку або закінчення відповідного закладу освіти;
- набуття або надання дитині повної цивільної дієздатності;

- влаштування дитини в заклад освіти на повне державне забезпечення;

- смерть дитини [10].

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, призначається особам, визначеним в установленому порядку опікунами чи піклувальниками дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення їх батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування та відповідно до законодавства набули статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування. Ці виплати є власністю дитини [11].

Максимальний розмір допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, з 01.01.2024 рік представлено у табл.2.1.

Таблиця 2.1.

Максимальний розмір допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування

Категорія дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	Розмір допомоги, грн
Діти до 6 років	6407,50
Діти від 6 до 18 років	7990,00
Діти з інвалідністю до 6 років	8970,50
Діти з інвалідністю від 6 до 18 років	11186,00
Діти від 18 до 23 років (у разі навчання)	7570,00
Особи з інвалідністю з дитинства від 18 до 23 років (у разі навчання)	10598,00

Допомога при усиновленні дитини призначається громадянину України, який усиновив дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування.

Якщо усиновлювачами є подружжя - одному з них на їх розсуд. Така допомога надається у розмірі, встановленому для виплати допомоги при народженні дитини, і складає 41 280 грн. Виплата допомоги здійснюється одноразово у сумі 10 320 грн, решта суми допомоги виплачується протягом наступних 36 міс. рівними частинами.

Алгоритм отримання такої допомоги наступний:

- подання усиновлювачем заяви (у випадку, якщо усиновлювачами є подружжя, то одним із них);
- надання копії свідоцтва про народження дитини, виданого державним органом РАЦС після внесення змін до актового запису про народження дитини на підставі рішення суду про усиновлення дитини;
- надання копії рішення суду про усиновлення дитини.

Допомога призначається, якщо звернення за її призначенням надійшло не пізніше 12 календарних місяців з дня набрання законної сили рішенням про усиновлення дитини [9].

Для оформлення допомоги при усиновленні дитини онлайн передбачено такі процедури:

- реєстрація або авторизація на порталі Дія;
- обрання в мету послуг «Допомога при усиновленні дитини»;
- заповнення необхідних відомостей;
- перевірка сформованої заяви та її підпис електронним підписом чи Дія.Підпис.

Дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення повноліття надається одноразова допомога [29], розмір якої встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Механізм надання відповідної допомоги такий:

1. Виплата одноразової допомоги здійснюється у готівковій (грошовій) формі відділами / управліннями / департаментами освіти на підставі заяви та паспорта отримувача цієї допомоги.

2. Список дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, яким виповнюється 18 років, складається і подається його до відділу / управління / департаменту освіти Службою у справах дітей.

3. Переміщених дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування, яким у поточному році виповнюється 18 років, з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції чи населеного пункту, що розташований на лінії зіткнення, ССД за місцем їх виявлення включає таких дітей до зазначеного списку для отримання одноразової допомоги.

4. Надсилання ССД повідомлення дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, із зазначенням строку, протягом якого можна отримати одноразову допомогу, адреси відділу / управління / департаменту освіти.

5. У випадку неотримання дитиною одноразової допомоги в установленний строк вона може бути виплачена протягом трьох років.

6. Отримати допомогу для недієздатної особи має право піклувальник.

Розмір одноразової допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, становить 1810 гривень на одну дитину [28]. Випускникам з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, передбачена одноразова грошова допомога, яку виплачують заклади освіти / відділи освіти територіальних громад в розмірі шести прожиткових мінімумів. Розмір відповідної допомоги у 2024 році:

- для дітей від 6 до 18 років - 19176 грн (6 x 3196 грн);
- для дітей 18-23 років – 23618,4 грн (6 x 3936,4 грн).

Дітям-сиротам призначається пенсія у зв'язку з втратою годувальника в розмірі 50% пенсії за віком померлого годувальника, виходячи з розміру пенсії за віком кожного з батьків.

Також Постановою Кабінету Міністрів України від 01.04.2022 р. №377 «Про деякі питання виплати пенсії в разі втрати годувальника під час дії воєнного стану» передбачено, що під час дії в Україні правового режиму воєнного стану та протягом одного місяця після його припинення дітям віком від 18 до 23 років, які навчаються за денною формою навчання у закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, пенсія в разі втрати годувальника відповідно до Законів України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про прокуратуру», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» призначається, а виплата раніше призначеної пенсії продовжується без надання довідки закладу освіти на підставі даних про навчання за денною формою навчання у 2022 році, отриманих Пенсійним фондом України з Єдиної державної електронної бази з питань освіти [25].

Отже, державна політика щодо соціального забезпечення і соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснюється через наявну розгалужену систему органів державної влади та місцевого самоврядування, які беруть участь у її формуванні й реалізації у межах своєї компетенції.

2.2. Досвід соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування Департаментом соціальної політики Луцької міської ради

При аналізі досвіду надання соціальної допомоги дітям-сиротам та позбавленим батьківського піклування, Департамент соціальної політики Луцької міської ради спочатку звертає увагу на розміщення філій служб справах дітей у всіх районах міста. Це сприяє зручності подання документів та постійному спілкуванню між батьками, педагогічним колективом дитячих будинків та соціальними працівниками. Також важливо відзначити, що працюють в зручний для громадян час, а також наявність гарячої лінії полегшує спілкування між соціальними працівниками та людьми, отримують соціальну допомогу.

Всі особові справи дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, укомплектовані. Працівниками служби раз у рік, а в разі необхідності і більше, обстежуються умови проживання дітей цієї категорії, про що складаються відповідні акти. Опікуни/піклувальники щороку звітують про виконання своїх обов'язків та використання державної соціальної допомоги, яку вони отримують на дітей, які перебувають під опікою/піклуванням. Служба у справах дітей здійснює контроль за станом утримання, розвитку та виховання влаштованих дітей. В 2022 році, відповідно до затвердженого графіка, обстежено умови проживання 168 дітей, підготовлені відповідні висновки про стан утримання, навчання і виховання дітей в сім'ях опікунів/піклувальників.

Порівнюючи звіти за 2021, 2022 та 2023 роки, було помічено значна зміна кількості дітей, які перебували на обліку служб у справах дітей. У 2021 році – було 131 дитина, у 2022 - 120 дітей, а у 2023 – 119 дитина, які опинилися у складних життєвих обставинах [20]. Відповідні дані наведені на рис.2.1.

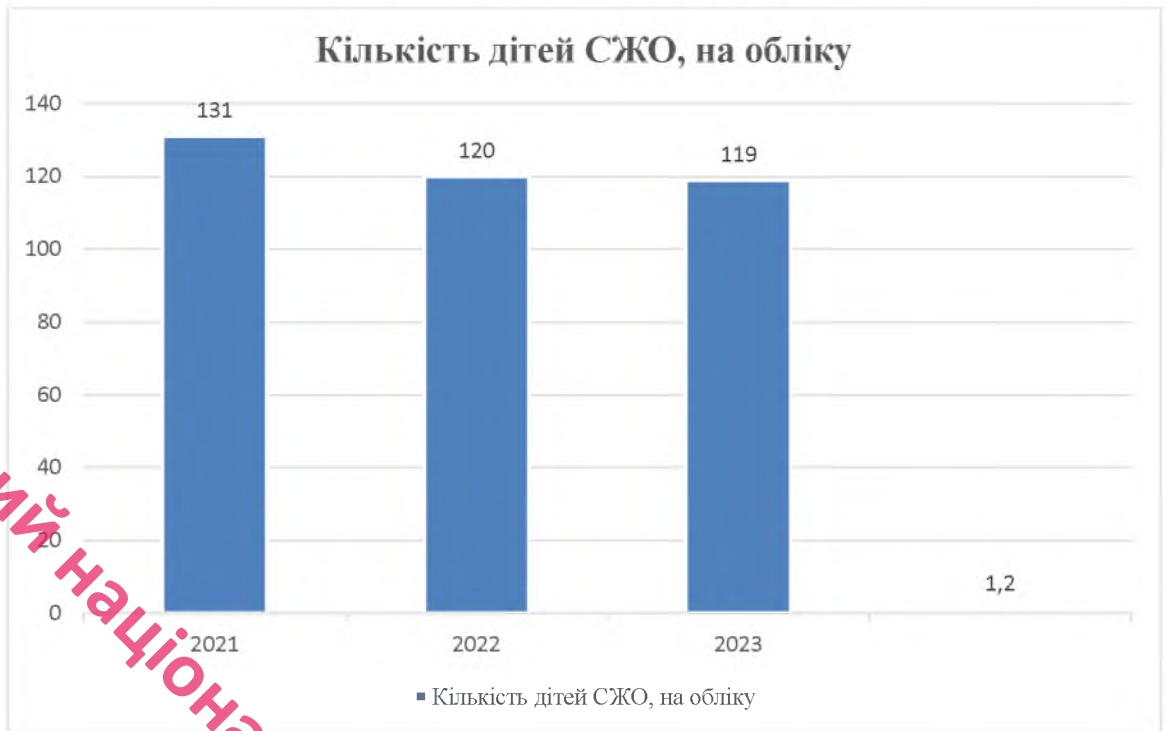

Рис. 2.1. Кількість дітей на обліку у справах дітей Луцької міської ради, які перебувають у складних життєвих обставинах .

Аналізуючи статистичні дані, можемо зробити висновок про тенденцію до зменшення цих даних у 2022 та 2023 роках, у порівнянні з 2021 відповідно.

Наступним кроком було дослідження основних причин перебування дітей на обліку у справах дітей Луцької міської ради (рис.2.2.).

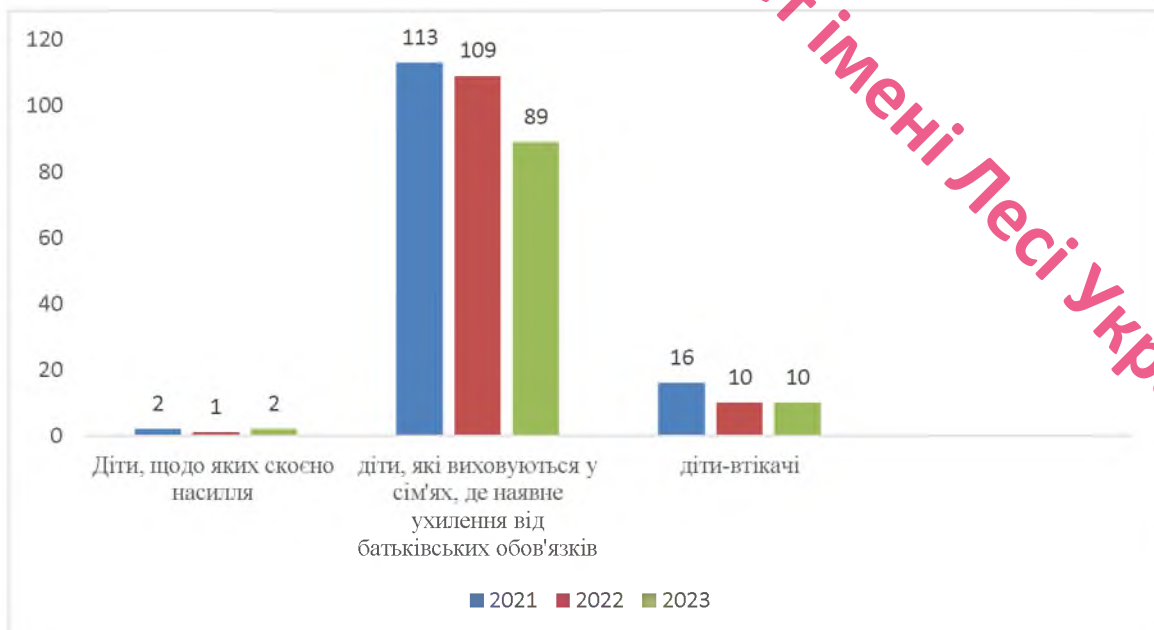

Рис. 2.2. Причини перебування дітей на обліку у справах дітей Луцької міської ради.

Бачимо, що основними та кричущими причинами перебування дітей на обліку у справах неповнолітніх Луцької міської ради лишаються соціальні - які ми і аналізували у першому розділі нашої бакалаврської роботи – це ухилення чи неналавне виконання батьками своїх батьківських обов'язків.

Станом на 01.01.2023 на обліку у службі у справах дітей перебуває 174 дитини, які влаштовані в 139 сімей опікунів/піклувальників. Окрім того, служба у справах дітей веде облік 42 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають на обліку в інших регіонах України, та проживають в сім'ях опікунів/піклувальників у Луцькій міській територіальній громаді, з них 15 внутрішньо переміщених дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, з територій, які розташовані у районі проведення воєнних (бойових) дій, або тимчасово окуповані.

Рис. 2.3. Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на обліку у справах дітей Луцької міської ради

Станом на 20.12.2023 на обліку у службі у справах дітей перебуває 198 дитина-сирота та дитина, позбавлена батьківського піклування (з них: 75 – діти-сироти, 126 – діти, позбавлені батьківського піклування). У розрізі статистичних даних трьох останніх років, ситуація виглядає наступним чином (рис.2.3.).

За формою влаштування упродовж 2021,2022 та 2023 років можемо прослідкувати наступну тенденцію (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на обліку у справах дітей Луцької міської ради

Основні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на обліку у справах дітей Луцької міської ради 2023 рік: з них за формою влаштування перебувають: під опікою та піклуванням - 174; у прийомних сім'ях - 2; у ДБСТ - 15; у державних закладах - 4; у центрі соціально-психологічної реабілітації дітей - 1; у ВНЗ/ПТНЗ - 1; у сім'ї родичів/знайомих, інше - 1.

Станом на 30.12.2022 на первинному обліку у службі у справах дітей перебуває 201 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з

них: 75 дітей-сиріт, 126 дітей, позбавлених батьківського піклування. Із них за формою влаштування перебувають: під опікою та піклуванням - 174; - у прийомних сім'ях - 2; - у ДБСТ - 15; - у державних закладах - 9; - у центрі соціально-психологічної реабілітації дітей – 1 (рис. 2.4.).

У Луцькій міській територіальній громаді функціонує 7 прийомних сімей та 3 дитячих будинки сімейного типу, в які влаштовані на спільне проживання та виховання 29 дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема 01.03.2022 створено 2 дитячі будинки сімейного типу, в які влаштовано 11 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, 29.12.2022 створена 1 прийомна сім'я, у яку влаштовано 3 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Працівники служби двічі на рік обстежують умови проживання прийомних дітей та дітей-вихованців, щороку готують звіти про стан виховання, утримання і розвитку дітей в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу.

У зв'язку із веденням воєнного стану в Україні, відповідно до внесення змін до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.2022 № 1013, спільно із працівником органу Національної поліції та закріпленим співробітником територіального органу ДСНС, складено 4 акти про виявлення дитини, яка залишилася без батьківського піклування, переміщеної з територій, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій, або батьки якої перебувають на територіях, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій, або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні)/тимчасово окупованій території. На основі вищезазначених актів дітям надано статус дітей, позбавлених батьківського піклування.

У 2022 році, у зв'язку з війною в Україні надано статус дітей, позбавлених батьківського піклування, 9 внутрішньо переміщеним дітям. Із

них: 7 влаштовані під опіку/піклування у сім'ї родичів; 1 – у прийомну сім'ю; 1 – навчається і проживає в гуртожитку навчального закладу.

Станом на 01.01.2023 виїхали за кордон 30 дітей-сиріт та дітей, позбавлених, батьківського піклування, з них: 14 дітей, які влаштовані в сім'ї опікунів/піклувальників; 11 – у ДБСТ; 4 – у державні заклади; 1 – у центр соціально-психологічної реабілітації дітей.

У 2022 році усиновлено громадянами України 11 дітей, з них: 5 – до 1 року, 3 – 1–2 роки, 2 – 3–5 років, 1 – 6–10 років. Усиновлено 16 дітей одним із подружжя (дитини іншого з подружжя), з них: 2 – 3–5 років, 9 – 6–10 років, 5 – 11–17 років.

Станом на 01.01.2023 у Луцькій міській територіальній громаді проживає 113 усиновлених дітей, які виховуються у 99 сім'ях. У 2022 році обстежено умови проживання 45 дітей цієї категорії.

На обліку кандидатів в усиновлювачі у службі у справах дітей перебуває 12 подружніх пар та 2 одинокі громадянки, у 2022 році знято з обліку сім кандидатів в усиновлювачі (у зв'язку у усиновленням дитини – 6 та у зв'язку із закінченням терміну дії документів – 1). На місцевому обліку з усиновлення перебуває 24 дитини, з них двоє дітей мають інвалідність. З усієї кількості дітей, що перебувають на обліку з усиновлення, 6 дітей віком 3–5 роки, 3 – 6–10 років, 15 – 11-17 років.

Із загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: 29 – мають житло на праві власності; 133 – мають житло на праві користування; 39 – не мають житла.

У випадку наявності житла у дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, встановлюється опіка над майном, у разі його відсутності – закріплюється право користування. Піклувальникам рекомендовано ставити дітей на квартирний облік (у разі відсутності житла) після досягнення ними 16-річного віку.

Станом на 01.01.2023 на соціальному квартирному обліку та на обліку громадян, які потребують покращення житлових умов, перебуває 38 дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, з них: 2 дітей віком 16–18 років, 36 осіб віком 18–23 роки.

За рахунок субвенції з державного бюджету, яка була виділена бюджету Луцької міської територіальної громади у 2021 році, 8 осіб з числа дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, віком 18–35 років, придбали у 2022 році житло, а саме: 1 трикімнатну квартиру (м. Луцьк), 4 однокімнатні квартири (м. Луцьк, м. Бориспіль, м. Володимир, с. Струмівка), 3 житлові будинки з земельними ділянками (с. Гать, с. Сильне, с. Воронів Луцького р-ну).

З січня 2023 року з бюджету Луцької міської територіальної громади здійснюється низка нових виплат для незахищених верств населення громади, що передбачені заходами Програми соціального захисту населення Луцької міської територіальної громади на 2023–2025 роки, яка затверджена рішенням міської ради від 30.11.2022 № 37/54.

Зокрема, розпочалися виплати щомісячна адресна грошова допомога і дітям-сиротам та особам з числа дітей-сиріт, які навчаються в закладах вищої освіти III-IV рівня акредитації, у розмірі 500 (п'ятсот) гривень [сайт]

2.3. Напрями вдосконалення соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Соціальне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні зорієнтоване на захист найкращих інтересів дитини та задоволення життєво важливих потреб. Реформування системи соціального захисту передбачає активну взаємодію держави та інститутів громадянського суспільства, спрямовану на деінституталізацію влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування,

переорієнтування принципів грошового забезпечення сімей з прийомними дітьми, залучення до співпраці представників у сфері бізнесу та міжнародних донорів.

Основними векторами соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є: модернізація алгоритмів фінансування закладів інституційного типу; затвердження механізмів співфінансування з державних та місцевих бюджетів [1].

Механізми державної соціальної політики потребують удосконалення шляхом проведення профілактичної роботи серед населення, створення системи контролю та моніторингу за взяті державою зобов'язання щодо повного державного забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [35].

Для вдосконалення соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні перспективними є такі напрями:

- делегування деяких повноважень щодо соціального захисту і соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, громадським організаціям;

- співпраця неурядових інституцій з органами державної влади та місцевого самоврядування шляхом замовлення останніми певних громадських завдань у сфері соціального захисту і соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з повною або частковою фінансовою підтримкою, що одночасно буде сприяти зайнятості населення;

- популяризація інформації про можливість здійснювати благодійні внески на рахунок громадських організацій, які здійснюють діяльність у сфері соціального захисту і соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [4].

На регіональному рівні, згідно з Регіональним стратегічним планом дій з реформування системи інституційного догляду і виховання дітей у

Волинській області на 2018 - 2026 роки, передбачено модернізацію та якісне реформування сфери захисту прав дітей за такими напрямками:

1) орієнтація діяльності структурних підрозділів органів влади, установ, організацій громадянського суспільства на створення скоординованої, стійкої системи забезпечення і захисту прав дітей, заснованої на принципі дотримання найвищих інтересів дитини, які попередили б розлучення дитини з сім'єю та інституалізацію дітей;

2) створення та надання дітям та сім'ям з дітьми якісних та ефективних послуг на рівні громад, орієнтованих на потреби отримувачів та побудованих на принципі міжвідомчого співробітництва та сприяння;

3) надання послуг кваліфікованими кадрами (розробка комплексних програм нарощування людського потенціалу, безперервної підготовки та перекваліфікації персоналу тощо).

Також передбачено реформування і трансформацію системи закладів інституційного догляду та виховання дітей за такими принципами:

- реінтеграція дітей із закладів (оцінка ситуації та на індивідуальний план);
- врахування думки і попередня підготовка дитини при прийнятті рішення про вибір форми влаштування;

- створення органів у справах захисту прав дітей та надання ними соціальних послуг на рівні спільноти;

- підтримка сімей, в які повертаються діти, до, під час і після реінтеграції;

- розвиток соціальних послуг, спрямованих на попередження розміщення дітей у заклад інституційного догляду та виховання;

- перерозподіл фінансових, матеріальних і людських ресурсів до новостворених соціальних послуг та послуг інклюзивної освіти з метою їх ефективного використання в процес оптимізації закладів інституційного догляду та виховання;

- формування правильної громадської думки щодо важливості, необхідності та незворотності процесів реформи;

- залучення дітей (на рівні спільнот, що знаходяться в закладах інституційного догляду та виховання, випускники закладів з особливими потребами і без) до процесів реформування і прийняття рішень у відповідній сфері;

- постійний моніторинг на всіх рівнях системи захисту дитини та сім'ї для забезпечення правильного курсу реформ [3].

Рекомендації для підвищення ефективності соціальної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, Луцької міської територіальної громади

1. З метою запобігання збільшенню кількості дітей, які опиняються без батьківського піклування, велику увагу потрібно звернути на складних життєвих ситуаціях та на поліпшення взаєморозуміння між батьками і дітьми. Це можна досягти через проведення спеціальних форумів та семінарів для батьків, залучаючи до них не лише соціальних працівників, психологів, лікарів та інших фахівців. Поможуть сприяти покращенню взаємин у сім'ях..

2. Розвиток інституту наставництва є ключем до покращення соціальної адаптації та розвитку комунікативних та емоційних навичок . У випадку тих, хто не має батьківського піклування. Важливо звернути у підвищення рівня обізнаності громадськості про існування таких можливостей для підтримки цих дітей, які залишилися без батьківської опіки та піклування. Додатково, активне залучення студентів і молодих спеціалістів саме соціальної роботи є важливим як для поширення інформації про менторство, так і для їх активної участі у процесі наставництва.

3. Дітям внутрішньо переміщених осіб, позбавленим батьківського піклування, потрібна особлива увага через психологічні та інші проблеми, спричинені або відсутністю батьків, або воєнними конфліктами та зміною чи відсутністю місця проживання. Ці діти потребують додаткової

соціальної, юридичної, соціально-педагогічної та психологічної підтримки та уваги для подолання внутрішніх труднощів

4. Свята завжди приносять радість дітям. Тому важливо постійно організовувати та залучати цю категорію дітей до різноманітних культурних, спортивних заходів, в яких братимуть і діти зі звичайних сімей.

Варто відзначити, що департамент забезпечує доступ дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до освіти, медичної допомоги, психологічної підтримки та інших соціальних послуг. Це допомагає дітям отримувати необхідну підтримку та розвиватися у всіх сферах життя. Департамент також здійснює координацію та співпрацю з іншими установами, організаціями та службами, що займаються соціальним захистом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Це сприяє ефективній взаємодії та використанню різних ресурсів для забезпечення потреб цих дітей. За допомогою програм соціальної реабілітації та інтеграції, які реалізуються департаментом, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування отримують можливість пройти процес соціальної адаптації та інтеграції у суспільство. Ці програми спрямовані на формування навичок самостійного життя, розвиток особистості, підтримку у здобутті освіти та професійній підготовці.

ВИСНОВКИ

Нами було проведено дослідження щодо соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні, внаслідок чого можна зробити наступні висновки.

Визначено, що зміст понять «діти-сироти», «сирітство» та «діти, позбавлені батьківського піклування», визначено у Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

Діти-сироти – це особи у віці до 18 років, у яких померли або обидва батьки; діти, позбавлені батьківського піклування – це діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недеєздатними, оголошенням їх померлими тощо.

Виявлено, що всі заклади соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування, які діють в Україні, керуються в своїй роботі нормативно-правовими документами. Серед них: Конвенція ООН про права дитини; Сімейний кодекс України; 8 Закон України від 26.04. 2001 р. «Про охорону дитинства»; Закон України від 21.06.2001 р. №2558-III «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»; Закон України від 17.01.2019 р. №2671-VIII «Про соціальні послуги»; Закон України №2623-IV «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» та ін.

В ході дослідження було виявлено особливості та потреби дітей, позбавлених батьківського піклування. Згідно з цим виокремили - проблеми у соціалізації та адаптації до самостійного життя, недостатній рівень сформованості побутових, соціальних, правових, фінансових навичок, зокрема навичок самоконтролю та самостійного прийняття рішень. Переходячи до потреб відзначено потребу у розвитку самоконтролю,

формуванні стабільної самооцінки, удосконаленні побутових та соціальних навичок та низьку готовність до самостійного життя.

Цікавим висновком є те, що кожна потреба, яка задовольняється родиною, може бути задоволена й без неї, але лише сім'я дозволяє задовольнити їх у комплексі, котрий не може бути подрібненим, розподіленим між іншими людьми чи суспільними інститутами.

Зміст соціального захисту включає такі складові, як підтримка у сімейних формах проживання, надання освіти, медичної допомоги, психологічної та правової підтримки, організація розвивальних та соціокультурних заходів, сприяння соціальній адаптації та інтеграції у суспільство, підтримка формування навичок самостійного життя, професійної підготовки та забезпечення можливостей для майбутнього самостійного заробітку.

Технологія соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, реалізується через наявні розгалужену систему органів державної влади та місцевого самоврядування, які здійснюють повноваження у межах своєї компетенції. Для відповідної категорії дітей державою передбачено: мінімальне матеріальне і житлове забезпечення, забезпечення гарантованого першого робочого місця, разова державна фінансова допомога після досягнення повноліття, щомісячне утримання, медичне обслуговування, забезпечення іграшками, спортивним інвентарем, газетами і журналами, забезпечення дитини до надання їй статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, грошове забезпечення прийомних батьків та батьків-вихователів тощо. Алгоритм соціального забезпечення щодо призначення грошових виплат у вигляді пенсій і допомог відбувається відповідно до нормативно-правових актів України і реалізується однаково у всіх регіонах країни.

У Волинській області реалізується Регіональний стратегічний план дій з реформування системи інституційного догляду і виховання дітей на 2018 - 2026 роки, згідно з яким пріоритетними на сьогоднішній день є

безпека і благополуччя кожної дитини, що полягає у збереженні сім'ї, урахуванні потреб та інтересів дитини. Також в області реалізуються проекти, спрямовані на дослідження передумов для зміни системи бюджетного фінансування, підвищення обізнаності посадових осіб місцевого самоврядування та громадськості у сфері охорони дитинства, забезпечення їхніх прав та розвитку послуг у громадах.

Департамент соціальної політики Луцької міської ради виявляє велику турботу та займається реалізацією соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Це свідчить про високу соціальну відповідальність та прагнення забезпечити їм гідні умови життя та розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Албул І.В. Соціальне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: українські інновації. *Економічні горизонти*. 2019. №2 (9) С.41-48.
2. Артющкіна Л.М., Полянничко А. О. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема. Суми: Сум ДПУ, 2002.268 с.
3. Бурлака О. Зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і можливості його використання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №1 С. 59-64.
4. Безпалько О. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи: монографія. К.: Наук. світ, 2006. 363 с.
5. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 343 с.
6. Боднарчук О. І. Ефективність нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса*. 2014.Вип. 73. С. 316-321.
7. Бойко Ж. О. Розвиток альтернативних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в ході реалізації людиноцентриської державної політики в сфері піклування про дітей. *Державне будівництво*. 2022.№ 1(31).С.113–126.
8. Бондаренко Н.О. Соціальна діагностика: підруч. для студ. напрямку «Соціальна робота». К.:, 2021. 240 с.
9. Борисова В. І. Дитячий будинок сімейного типу як форма сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. *Дев'ять юридичні диспути з актуальних проблем приватного*

права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 17 трав. 2019 р., Одеса. Одеса: Астропринт, 2019. С. 90-96.

10. Ганічка Н. Моделі соціальної адаптації неповнолітніх : дипломна робота: 051. Ужгород, 2022. 75 с.

11. Гриник І., Гук О. Напрями діяльності та функції соціального педагога у роботі з дітьми-сиротами в Україні. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*. Одеса. Вип.49. Т. 1. 2022. С.144-147.

12. Емішянц О.Б. Особливості соціально-психологічної адаптації особистості. *Науковий вісник ХДУ Серія Психологічні науки*. 2017. Вип. 4(1). С. 47-52.

13. Зілковська Л.М. Правове регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. *Часопис Хмельницького університету управління та права «Університетські наукові записки»*. 2017.№ 4 (24). С. 127–129.

14. Кальянова К. Створення мультфільму як соціальна профілактика торгівлі людьми: кваліфікаційна робота. Суми, 2021. 52 с.

15. Князева Ю. А. Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. Вип.94. С. 21-30.

16. Кобзева Т.А, Шапіро В.С. Сімейне право України: навч. посіб. Суми: Сум. держ. ун-т, 2015. 90 с.

17. Конвенція про права дитини Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989 р. Ратифікована Україною Постановою Верховної Ради України № 789-ХІІ від 27.02.94р
URL:http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021/page (дата звернення: 30.11.2023).

18. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.11.2023).
19. Інформація про службу у справах дітей Луцької міської ради (2021) <https://www.lutskrada.gov.ua/documents/informatsiia-pro-robotu-sluzhby-u-spravakh-ditei-za-2021-rik> (дата звернення: 22.11.2023).
20. Інформація про службу у справах дітей Луцької міської ради (2022) <https://www.lutskrada.gov.ua/documents/informatsiia-pro-robotu-sluzhby-u-spravakh-ditei-za-2022-rik> (дата звернення: 22.02.2024).
21. Інформація про службу у справах дітей Луцької міської ради (2023) <https://www.lutskrada.gov.ua/documents/informatsiia-pro-robotu-sluzhby-u-spravakh-ditei-za-2023-rik> (дата звернення: 22.04.2024).
22. Лукашевич М.П. Теорія і методи соціальної роботи. К.: МАУП, 2003.166 с.
23. Манохіна І.В. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування : навч. посіб. Дніпро: Дніпропетр. ун-т ім. Альфреда Нобеля, 2012. 276 с.
24. Мордань О.О. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту посиротілих дітей: проблеми та напрями вдосконалення. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej16/txts/12MOOPNV.pdf> (дата звернення: 23.11.2023).
25. Москалюк В.Ю. Дитячий будинок сімейного типу як форма улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування (цивільно-правовий аспект). *Національний університет внутрішніх справ*. Харків. 2013.
26. Павлик Н.П. Задоволення потреб дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: А. Маслоу і А. Макаренко. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*. 2008. Вип. 40. С.77-80.

27. Поліщук О.А. Характерні особливості роботи соціального педагога з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2019.№ 6. С. 118-127.

28. Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Затверджено від 20.09.2012 р. № 995/557. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1629-12#Text> (дата звернення: 30.11.2023).

29. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 року № 2811-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2811-12> (дата звернення: 22.11.2023).

30. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 р. Редакція від 10.04.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (дата звернення: 30.11.2023).

31. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей: Закон України. Редакція від 20.01.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15> (дата звернення: 30.11.2023).

32. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. Редакція від 09.08.2019 р. № 2402-III. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2402-16>. (дата звернення: 20.11.2023).

33. Про соціальні послуги: Закон України від 19.06. 2003 р. URL: <http://www.rada.gov.ua>(дата звернення: 22.11.2023).

34. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01. 2005 № 2342-IV (дата звернення 27.11.2023)

35. Руденко Ю.Ю. Підготовка студентів – майбутніх соціальних працівників до роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими

батьківського піклування. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2022. Вип. 200. С. 120-124.

36. Рудкевич Н.І. Методика соціально-педагогічної роботи: навч.-метод. посіб. Львів: Растр-7, 2021. 324 с.

37. Національна сервісна служба України <https://nssu.gov.ua/> (дата звернення: 21.03.2024).

38. Сагайдак Т. Сирітство як соціальне явище та наукова проблема. *Social Work and Education*, 2015. Вип..2 № 1, С. 68-73.

39. Сімейний Кодекс України: Закон від 10.01.2002 р. №2947-III в редакції від 13.06.2012. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/page> (дата звернення: 21.11.2023).

40. Сніжко М.Б. Захист прав дітей в Україні з урахуванням міжнародних договорів з питань сімейного права. URL: <http://www.minjust.gov.ua/0/19188> (дата звернення: 20.11.2023).

41. Соціальна робота: технологічний аспект: навч. посіб. / за ред. А.Й. Капської. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. С. 92–171.

42. Суходольська А.С. Соціальне сирітство: історичні аспекти та сутність поняття. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2015. № 2. С. 190-197.

43. Традиційні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. URL: [file:///C:/Users/Comfy/Downloads/ozRhD6isAeL-EKJog56ZrORHh6Pp-Sw%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Comfy/Downloads/ozRhD6isAeL-EKJog56ZrORHh6Pp-Sw%20(2).pdf) (дата звернення: 30.11.2023).

44. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435IV URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 20.11.2023).

45. Шишко О. Прийомна сім'я як спосіб вирішення проблеми соціального сирітства. *Психологія особистості*. 2010. № 1. С. 210–218